

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

İslam İktisadı Açısından Bütüncül Fayda Teorisi

Esmâ Nur Atasoy¹

Öz

Değerlendirmeye konu olan kitap, Yusuf Dinç'in 2018 yılında araştırma sürecine başladığı, İslam iktisadına teorik bir içerik üretme ve ihtiyacı giderme gayretinde yürütülmüş bir çalışmadır. Son dönem de İslam iktisadı alanına artan rağbet ile, birçok çalışma ortaya çıkmıştır. Bu çalışma ise fayda kavramını merkeze alarak, İslam iktisadı bakış açısıyla yeni bir boyut kazandırmaktadır. Kapitalizmin bölüşüm problemine gayret ilkesi ile çözüm önerisi getirmekte; büyüme ve kalkınma temelinde yeniden ele alınması yönüyle de diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

JEL Sınıflandırması: P19; D61; Z12

Büyüme ve Kalkınma Temelinde İslam İktisadının Fayda Risalesi

Yazar : Yusuf Dinç

Yayın Tarihi : 2020

Yayıncı : İktisat Yayınları

ISBN : 9786257015110

Dil : TÜRKÇE

Sayfa Sayısı : 73

¹ İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Uluslararası Finans ve Katılım Bankacılığı Yüksek Lisans Öğrencisi

E-posta: esmaatasoy69@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8671-3105>

Atıf/Citation: Atasoy, E.N. (2022). İslam İktisadı Açısından Bütüncül Fayda Teorisi, *Maruf İktisat İslam İktisadı Araştırmaları Dergisi*, 2(2), s.70-74.

• Geliş/Received - 18.11.2022 • Kabul/Accepted - 17.12.2022

BOOK REVIEW / KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

Değerlendirmeye konu olan kitap, Yusuf Dinç'in 2018 yılında araştırma sürecine başladığı, İslam iktisadına teorik bir içerik üretme ve ihtiyacı giderme gayretinde yürütülmüş bir çalışmadır. Son dönem de İslam iktisadı alanına artan rağbet ile, birçok çalışma ortaya çıkmıştır. Bu çalışma ise fayda kavramını merkeze alarak, İslam iktisadı bakış açısıyla yeni bir boyut kazandırmaktadır. Kapitalizmin bölüşüm problemine gayret ilkesi ile çözüm önerisi getirmekte; büyüme ve kalkınma temelinde yeniden ele alınması yönüyle de diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Fayda Risalesi, Kapitalizmin motivasyonları ve gelişim evreleri vasıtasıyla günümüze kadar ki varlığını sorgulayarak, büyüme ve kalkınma ilişkisini fayda temelli bir zeminde ele almaktadır. Kapitalist model tanımlamalarını (bencil işleyiş, ucuz bir kurgu, esirgeme modeli vb.) yaparak, esirgeme sorununu tartışma düzleminde açıklamaktadır.² Sistemde esirgenen nokta, kalkınmanın barış sağlayıcı bir güç olması için lütuf gibi sunulmasından kaynaklanmaktadır. Bu lütfun temeli de, kapitalistin kendi kontrol alanını oluşturmaması ve sistemi müdahaleye kapatmasından gelmektedir. Tam bu noktada büyümeye odaklanan sistem; fayda, gayret, bölüşüm, sürdürülebilirlik vb. olguları kaçırmaktadır. Büyüme sadece kapitalistler için gerçekleşmekte ve bu süreçte etrafında birçok iktisadi profil oluşmaktadır. (Alıcı, işçi vb.) Bu iktisadi profillerin ihtiyaçları kalkınma faaliyetleri ile sağlanmaktadır. Kısacası topluma sunulan çıktı, kalkınmadır.³ İşte bu noktada eser, büyüme ve kalkınmanın yol ayrımına "gayret" ilkesini koyarak bu ayrılmaya engel olmayı hedeflemektedir. Gayret ile birey-toplum ilişkisini çevreleyecek bir fayda temini sağlayarak, sürdürülebilir bir kalkınmanın imkânından bahsetmektedir.

Yazar, kitabın giriş bölümünde bu araştırma sürecinde başvurduğu eserleri homoeconomicus, kıtlık, refah, hayvansal güdüler, rasyonel- irrasyonel kavramların ışığında okumaktansa; İslam'ın disiplinleri (Kur'an, Sünnet, Fıkıh, Kelâm vb.) bağlamında okuyacağını belirtmektedir. Yazar, böylece kapitalizmin tavsiyesine ve Adam Smith'in müreffeh bir toplum olamayacağı iddiasına⁴ karşın, İslam iktisadı bakış açısıyla fayda-zaman ekseninde hareket ederek, yeni bir öneri getirmeye çalışmakta ve ana-akım iktisattaki iddiaların aksini söylemektedir. Dinç, kitap boyunca bu yaklaşımını koruyarak ele aldığı konulara iki boyutlu yöntemle değerlendirmeler yapmaktadır.

Kitap üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; "Büyüme ve Kalkınma İlişkisi", "Haz, Tatmin ve Fayda Teorisi", "Gayret Maksimizasyonu" şeklinde sıralanmaktadır.

Birinci bölümde kapitalizmin merkeze aldığı büyüme dinamiğinin, beraberinde getirdiği bölüşüm ilkesine engel teşkil ettiğini, bu sebeple sınıfsal farkın daha da derinleştiği bir sistem oluşturduğunu söylemektedir. Marx'ın bölüşüm önerisine karşı anarşizm oluşturması sebebiyle eleştiri getiren yazar, Smith'in kapitalizm algısını da "toz pembe bir dünya ideolojisi" olarak belirtmiştir.⁵ Yazar, sadece kapitalistin büyümesi mantığıyla hareket etmenin, Merkantilizm döneminde de tüccarları odak noktasına aldığından bahsetmektedir. "Devlet-kapitalist-işçi" üçlüsünde işleyen sistemin, sırasıyla vergi alma, mevcut çalışmayı koruma ve vergi ödeme sonuçları ile bütünleştirerek çalışma şeklini izah etmektedir. Bu üç aktörün sistemden memnuniyeti, kapitalistin cüzi bir miktar vergi ödemesi ile ekonomik sistemde kalışı ve bu nedenle çalışan kesiminde iş hayatını sürdürebilmesinden kaynaklanmaktadır. Verginin ise devlete ulaşmasıyla, üç aktör arasındaki mekanizma işlemektedir.⁶ Meselenin devamında bölüşüm krizi karşımıza çıkmaktadır. Üre-

² Bilgi için bkz. 1-6 s.

³ Bilgi için bkz. 3 s.

⁴ Bilgi için bkz. 4s.

⁵ Bilgi için bkz. 8s.

⁶ Bilgi için bkz. 9s.

tim ve tüketim birlikteliğinin önemini vurgulayan yazar, bölüşüm krizinin temel nedeninin bu faktörlerin ayrıştırılmasına bağlamaktadır. Bölüşüm tartışmasını, enflasyon çerçevesinde analiz ederek, İslam toplumlarında faizin kabul görmüşlüğü'nün bir sebebi olarak sunmaktadır. Daha sonra da enflasyondaki aşırı dalgalanmaların kabul görmüşlüğü tartışmaya açılmaktadır. Ek gelirler ile meşrulaştırılan enflasyonun yapay bir sonuç olduğunun da ısrarla altını çizmektedir.

Mevcut ekonomik sistemde beklenen, kalkınmanın finansal destek ile büyümeye dönüşmesidir. Ancak yapılan ampirik çalışmalar durumun böyle olmadığını kanıtlamakla kalmayıp, aslında bir "toksik finansallaşma"⁷ oluşturarak, sistemi daha da çıkmaza sürüklediğini ortaya koymaktadır. Kalkınmanın büyümeyi sağladığı tezi, problemlili bir bakış açısıdır. Çünkü klasik iktisat teorisinde kalkınmanın anlamı maddi gelişim boyutuylaadır. Bu bakış açısının altında ise, kapitalist ahlak ve faydacılık bulunmaktadır. Bu nedenle yazar, kalkınmayı özellikle toplumsal stresi yönetmede insanlara sunulan bir lütuf olarak tarif etmektedir.⁸ Yazar, "İnsan için çalışıp didindiğinden başkası yoktur!" (Necm, 53;39) ayetinden hareketle büyüme olgusunun ölçüsünü gayret ile sınırlandırmaktadır. Bu tespitini bir bakış açısı olarak değil; gerçeğin bu yönde olduğu ve çalışmanın çift yönlü fayda sağlaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bölümün son kısmında büyüme ve kalkınma bütünlüğünü okuyucuya sorgulatarak aralarındaki farkı ekonomide stres yönetimi bağlamında ele alan yazar, kalkınmanın aracı vasfından dolayı kapitalizmin bir sorunu olduğuna tekrar dikkat çekmektedir. İslam'ın iktisadi inkişafında, çalışmanın gayret ile anlamlandırıldığını ayet-i kerimeler ile temellendirmekte ve insanların birbirlerine yarar sağlama gayesini de bir ilke olarak benimsemektedir.

Kitabın ikinci bölümü, çeşitli filozofların haz ve tatmin kavramları hakkındaki görüşleri etrafında fayda olgusunu açıklamaktadır. İslam iktisadi ve kapitalist fayda modelleri hakkında bilgiler ve değerlendirmeler içermektedir. Bu bölümü, bir sonraki bölüme hazırlık olarak felsefi, tarihi ve ahlaki zemini sunmak amacıyla kaleme almıştır. Yazar, fayda olgusunu iktisadi davranışları açıklayan en temel öge olarak değerlendirmektedir. Epikür, Hobbes, Smith, Spinoza gibi düşünürlerin, hayat amaçlarının haz üzerinden tanımlamalarını tartışarak; Batı felsefesini fayda olgusunu tanımlama da yetersiz görmektedir. Epikür her hazzın tatmin edilmesi gerektiğini düşünürken; Hobbes mutluluğa ulaşmak için sürekli bir haz tatmini olması gerektiğini savunmaktadır. Epikür, devamlı haz tatmini arayışında olmanın, kişiyi mutsuz eden ve varlık amacından saptıran bir eylem olduğunu düşünmektedir. Hobbes ise arayışını maddi temelde savunmaktadır. Bu ifadelerden biraz daha farklı olarak Spinoza'da insan arzusunu ön plana çıkararak, insanın kendisinin farkında olması şeklinde tanımlamıştır. Ulaşılan netice ise hazzın tatmininin zamanla fayda teorisine evrilmesidir. Yazar, daha çok insanın nefsi arzularına çözüm getiren filozofların, fayda ilkesi konusunda tatmin edemediklerini belirtmektedir.⁹ Devamında ise ahlaki değerlerin ekonomiden uzaklaştırılmasının kapitalist bir şehvet ortaya çıkaracağını, monopolleşme üzerinden vurgulamaktadır. Yazar, günümüzde küçük işletmelerin uyguladığı "Batıyoruz!" mantığını örnek vererek, insanlar da kapitalistleşme durumunun ne denli büyük olduğunu göstermektedir. Bu noktada manevi faydanın hesaplanabilir olmaması, yaşanan sıkıntının temeli olarak değerlendirilmektedir. Lakin yazar, dışa dönük bir faydacılığı benimseyerek bu problemlerin çözülebileceğini savunmaktadır. Netice de soyut faydanın bir hesap konusu olmasının söz konusu olmadığını söyleyerek okuyucuyu uyarmaktadır.¹⁰

"Kapitalizm, kapitalizmi sömürmektedir" çıkarımında bulunan yazar, kapitalist fayda modelini açıklarken faydanın usanma hali ile zarara dönüşeceğini ve insanların çaresizliğe düşeceğini, bu çıkarımının arka planında sunmaktadır. Bu nedenle fayda olgusu, kontrolsüz bir iştah şekline dönüşmektedir. Bu ise, sis-

⁷ Bilgi için bkz. 11s.

⁸ Bilgi için bkz. 12s.

⁹ Bilgi için bkz. 15-17s.

¹⁰ Bilgi için bkz. 19s.

temin kendisine katma değer sağlamasına imkan oluşturmadığı gibi; kişi ve kurumların gittikçe hem ekonomik hem de ahlaki olarak yozlaşmasına neden olmaktadır.¹¹ Mevcut teoride bulunan eksiklik, faydanın çift boyutlu analiz edilmemesidir. Aynı zamanda sistemin aktörü homo-economicus'un ise, kontrol edilebilir bir misyonu olması gerektiğinden bahsetmektedir. Kapitalizmin fayda modelinin üzerine çıkabilecek modelin ise İslam iktisadi fayda modeli olduğunu savunan yazar, nefsi duyguların peşine kapılmadan iki dünyada bu mutluluğun yakalanabileceği söylemektedir.¹²

Yazar, İslam iktisadında fayda modelini, önce doğru bir denge üzerinden kurgulamayı amaçlamaktadır. Fayda olgusunun bir ucunda nefsi hazlar diğer ucunda ise manevi hazların tatmini durmaktadır. Bu noktalardan nefsi hazların tatminini toplumsa fayda ile sınırlarken; manevi hazların tatmini ile de toplumsal faydayı desteklemektedir. Faydanın soyut boyutu ise İslam'da toplum merkezli bir anlayışı geliştirmektedir. Aynı zamanda eklemek gerekir ki, fayda olgusunun oluşması ve gelişmesinde de sorumluluk merkezdedir. Özellikle İsmet Özel'in "Türk, kâfirle savaşmayı göze alana denir" sözüne atf yaparak, Müslüman coğrafyasının derin tefekkür dünyasından ötürü, değerini yitirmiş bir iktisadi sisteme teslim olamayacağını söylemektedir.

'Gayret Maksimizasyonu' başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise kapitalist faydanın eksiklikleri ele alınarak, gayret ilkesinin iktisadi hayatta konumlandırılması üzerinde durulmaktadır. Yazar, sorumluluk bilinci ve infak aracı ile gayret maksimizasyonu modelini oluşturmayı hedeflemektedir. Bu modelin motivasyonlarına yerleştirdiği ahlaki değerler, iktisadın amacına yön vermektedir. Yazar modelini, "İmam Gazali'nin iktisadi faaliyetler bakımından sosyal görev/adalet tanımı, infak bileşeniyle sürdürülebilir fayda ve gayret maksimizasyonu modelini ortaya koymak adına, İslam medeniyetinin genel bakış açısını sergilemektedir." şeklindeki ifadesiyle izah etmektedir.¹³ Sabri Orman'ın "sosyal görev/adalet" ile "farz-ı kifaye"yi gerçekleştirebileceği savunmasını destekleyerek, sosyal görevleri sadece devlet eline bırakmamak gerektiğini de eklemektedir. Toplumsal faydanın gerçekleşebilmesi için, birçok sorumluluğun paylaşılması gerekmektedir. Hume diyalektiği, bu meseleye değinirken sorumluluk paylaşımının gerçekleşmesinin sorun olduğunu söylemektedir.¹⁴ Az önce bahsettiğimiz kalkınmanın lütuf sayılması, sorumluluğun paylaşılacağı düşüncesinden de gelmektedir.

Yazar, faydanın tasnifini "Bir insanın potansiyel faydası ile gerçekleşen faydası arasındaki farkın kullanıldığı/kullanılmadığı yer tartışmada belirleyicidir. Kendi lehine kullanılan potansiyel fayda maddi tatmini, üçüncü taraflar lehine kullanılan potansiyel fayda ise manevi tatmini belirlemelidir." şeklinde izah etmektedir.¹⁵ Potansiyel faydanın ölçüsünü ise Furkan Sûresi'ne işaret ederek açıklamaktadır.¹⁶ İslam iktisadının genel fayda teorisini formüle ederek, grafikler yardımıyla da bireysel- toplumsal faydayı ömür ilişkisi içerisinde incelemektedir. Yazar, İslam iktisadına göre toplam fayda fonksiyonunu "Toplam fayda, tüketimin zaman içerisinde artan birimlerinin marjinal faydaları toplamı ve üçüncü taraflara aktarılan nimetin marjinal faydaları toplamından oluşur. Bu İslam iktisadının genel fayda teorisidir." şeklinde ifade etmektedir. Burada asıl önemli olan nokta, üçüncü kişilere sağlanan faydadır. Müslüman zihni ve davranışı bu minvalde olmalıdır.¹⁷ Modelden, zaman içerisinde azalan bir maddi faydanın bir sonraki boyutta olgunlaşarak, manevi faydayı güçlendirmesi beklenmektedir.

Faydanın ikinci boyut yaklaşımını ise Müslümanlara özel bir durum olarak atfetmektedir. Maddi ve manevi tatminin dönemsel değişikliklerini Hacı Yusuf-i Hemedâni'nin Rutbetü'l Hayat eserini referans olarak açık-

¹¹ Bilgi için bkz. 20s.

¹² Bilgi için bkz. 56s.

¹³ Bilgi için bkz. 30s.

¹⁴ Bilgi için bkz. 30s.

¹⁵ Bilgi için bkz. 32s.

¹⁶ "Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur." (Furkan, 25:67)

¹⁷ Bilgi için bkz. 34s.

lama gayretinde bulunan yazar, toplam faydanın toplumsal fayda ile ilişkili olduğunu söylemektedir. Hâce Yusuf-i Hemedâni, bahsedilen eserde hayatı üç rütbede tasnif etmektedir: iman, İslam ve ihsan dönemi. Ashabın maddi-manevi tatmini iman döneminde yükselirken, İslam döneminde ikisi arasında mesafe açılmaktadır. Daha sonra ihsan döneminde ise manevi fayda ehemmiyet kazanmaktadır. İşte yazar bu üç rütbe etrafında devamlılık arz eden bir fayda döngüsüne dikkat çekmektedir.¹⁸ Yazar, sık sık ayet ve hadisler ile sorumluluk bilincini temellendirmektedir. Günümüzde gayret bilinci ile model oluşturan vakıf ve faizsiz kurumları, iktisadi sistemde ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle büyüme maksimizasyonunu değil; gayret maksimizasyonunu önererek sağlıklı bir toplum-ekonomi oluşturulabileceğini savunmaktadır. Burada gözden kaçırmamız gereken durum, kapitalist teori ve kurumlara karşıtlıktan ziyade; insan nefisini yaklaşımdan dolayı İslam'ın iktisadi kurumlarının daha çok gelişmesine ciddi katkı verme potansiyelidir. Mevcut ahlaki-iktisadi seyir, ülkelerin gidişatını çıkmaza sokmaktadır. Aşırı büyüme hırsıyla modellemelerini yapan sistem, kişiyi ahlaki olarak yozlaştırmakla yetinmemekle birlikte; ekonomik kazançta bereket kavramını da sömürmektedir. Çözümün bu noktalardaki problemlere yoğunlaşarak aşılabileceğini unutmamak gerekir. Yazar, katılım bankacılığı, sigortacılığı ve vakıf sisteminin varlığını da gayret kavramının bir çeşit modeli olarak görmektedir.

Sonuç

Fayda Risalesi adıyla okuyucu ile buluşan bu kitap, bize her iki iktisadi sistemin felsefi altyapısını sunması bakımından önemlidir. Dinç'in, Kapitalizm'den İslam iktisadına uzanan okumalarını mukayeseli olarak analiz etmesiyle, sistemsel dinamiklerin ortaklık ve farklılıklarını görmemizi sağlamıştır. Yazar, kitabın önsöz bölümünde belirttiği gayret ilkesi ile bölüşüm probleminde getirdiği çözüm önerisini, bize sunduğu olgular ve tanımlamalar ile kanıtlamıştır. Kapitalizmi tanımlarken kullandığı özgün şekilde ifade edilmiş "ucuz bir kurgu", "esirgeme modeli" ve "bencil işleyiş" kavramlarını başarılı bir şekilde okuyucuya açıklamıştır. Yazar, ulaşmak istediği toplumsal faydaya kapitalist modelin unsurları ile değil; İslam'ın tanımladığı ölçüler çerçevesinde geliştirilen bir fayda olgusu ile ulaşılabileceğini söylemektedir. İki boyutlu yaklaşım ile ele aldığı manevi fayda hem iktisadi hem de toplumsal iyileşmeler için önemli bir yaklaşımdır. Bir diğer önemli nokta ise, faydayı hangi doğrultuda oluşturulması gerektiği ile ilgilidir. Yani sayısal verilerle ölçülen bir fayda tatmininde, kişi kendisi için peşine düşerken; kazançta tek yönlü olarak gelişmektedir. Ancak manevi fayda temininde kişisel fayda için çaba gösterilmemektedir. Manevi fayda, hesapsız ve beklentisiz bir şekilde gözden çıkarılmalıdır.

Eserin seyri tartışma ortamında ilerlemektedir. Akış içerisindeki riski, yeni konuları teşvik ederken, okuyucu ile arasında kurulan bağın zedelenme tehlikesidir. Dengenin hangi temeller üzerine kurulması gerektiğini okuyucuya sorması örneği ile de yeni bir tartışma düzlemi açarak, literatüre önemli katkılarda bulunmaktadır. Batı felsefesinden hareketle açıklanan bazı kavramların, Türk Edebiyatındaki mütefekkirlerin ölçülerine uymasıyla da kitabın hem süslü bir dile sahip olmasına hem de fikir muhasebesine sebep olmuştur. Kitabın temellendirildiği nokta, İslam düşüncesi etrafında iktisadi gelişimdir. Bu gelişimi fayda olgusunu ele alarak, Hâce Yusuf-i Hemedâni hazretlerinin "İman-İslam-İhsan Dönemi" olarak tanımladığı sistemde okuyucunun görmesi mümkün kılınmıştır. Konu ile ilgili kaynaklar ulusal ve uluslararası literatürdeki iktisat, hukuk, edebiyat, din, bilim gibi alanlardan derlenmiştir. Kitap mevcut görüşleri kimi yerde yinelerken, sunduğu teklif ile de özgün çözüm önerileri getirmiş; hedeflediği bütüncül fayda teorisini açıklamakta da ciddi katkılar ortaya koymuştur.

Kaynakça

Dinç, Y. (2020), *Büyüme ve Kalkınma Temelinde İslam İktisadının Fayda Risalesi*. İstanbul: İktisat Yayınları.

¹⁸ Bilgi için bkz. 36s.